

תוכן העניינים

395	לפשר מחלוקות רמי בר חמא ורבא: עיון מחודש	שירה שמידמן
435	שואל ומשיב: דוד בן סעד אלצעדי ופולמוס האלגוריה בתימן תולדות החיבור 'כתר שם טוב' לר' שם טוב אבן גאון: פרק	אריאל מלאכי
455	בהתקבלות קבלת רמב"ן במאות השלוש עשרה והארבע עשרה	עודד ישראלי
481	'לא זכה אליה שום אדם בעודו בזה העולם': ר' חיים מוולוז'ין והמיקום מחדש של החידוש החסידי	עוז בלומן
503	'מעשה נסים': פירושו של שלמה בן-יהושע (מימון) ל'דרשות הר"ן'	גדעון פרוידנטל
v		תקצירים באנגלית

לפשר מחלוקות רמי בר חמא ורבא: עיון מחדש

מאת

שירה שמידמן

רמי בר חמא הוא אמורא בבלי שפעל בסוף הדור השלישי ובתחילת הדור הרביעי של אמוראי בבלי. על אף מיעוט הופעותיו בתלמוד הבבלי (167 פעמים בלבד), שאלותיו ומימרותיו המתמיהות משכו את תשומת ליבם של חכמים החל מבן דורו רבא, המשך בפירושי הראשונים וכלה במחקר המודרני.

כדי להסביר תמיהות אלו הוצע במחקר שעמדותיו של רמי בר חמא נבעו מדרך לימודו הייחודית – הוא הסתמך על סברה תוך התעלמות ממקורות תנאיים מפורשים. על פי גישה זו דרך לימודו הובילה אותו לטעויות בוטות בהלכה, עד שרבא נאלץ פעם אחר פעם להעמידו על טעויותיו. אולם קשה לקבל גישה זו, שכן היא מבוססת על ההתרשמות שעולה מביקורתו של רבא ומהצגתו של רמי בר חמא בידי סתם התלמוד, ואילו העיון במימרותיו של רמי בר חמא כשלעצמן מגלה תמונה אחרת לגמרי. במאמר זה המחברת מציעה גישה חדשה להבנת דרך לימודו של רמי בר חמא.

בניגוד לרושם שרמי בר חמא היה החדשן ורבא תיקן אותו על פי מסורות ומקורות מקובלים, מוצע במאמר כי דווקא רמי בר חמא היה השמרן ואילו רבא היה החדשן. את המחלוקות הרבות שביניהם ניתן לפרש כגישות שונות לשינויים ההלכתיים והמחשבתיים שחולל רבא בתקופתו. ברבות מן המחלוקות שבין רמי בר חמא לרבא ניתן להראות שדעותיו של רמי בר חמא משקפות עמדות הלכתיות קיימות ודפוסי חשיבה קיימים, ואילו רבא שלל עמדות אלו, הציג עמדות ותפיסות חדשות, וחדש מושגים מופשטים וכללים תלמודיים. על פי הבנה זו הצגת דמותו של רמי בר חמא כחדשן היא מגמתית ונוצרה על ידי סתם התלמוד כדי לדחות את המסורות הקיימות ולכונן את חידושיו של רבא.

ד"ר שירה שמידמן, רחוב כ"ח באייר 27/4 אלון שבות 90433
sshmid@gmail.com

שואל ומשיב: דוד בן סעד אלצעדי ופולמוס האלגוריה בתימן

מאת

אריאל מלאכי

במאמר זה המחבר מבקש לברר את זהות מחברו של כתב ההגנה על השיטה האלגורית שנכתב כנגד חכמי צנעא במסגרת פולמוס האלגוריה העז בתימן. לשם כך הוא מעיין מחדש בקטע חשוב במדרש 'נר השכלים' לר' חוטר בן שלמה, אשר כמה חוקרים חשובים כבר עסקו בו ובזיקתו לפולמוס האלגוריה בתימן. הטענה המרכזית היא שמדברי ר' חוטר בן שלמה ניתן ללמוד כי מחבר כתב ההגנה הוא דוד בן סעד אלצעדי, שהיה כפי הנראה חכם מחכמי קהילת צעדה שפעל במחצית השנייה של המאה הארבע עשרה או לכל המאוחר במחצית הראשונה של המאה החמש עשרה. ככל הנראה היה דוד בן סעד זה מורו של ר' עמרם אלקפאעי, מחבר הביאור האלגורי ל'התקבצו חכמים' לרמב"ם; אלקפאעי הזכיר את דוד בן סעד כמי שחיבר חיבור בלוגיקה. כמו כן מסתבר כי דוד בן סעד זה הוא המשורר התימני הידוע כדוד בן גד.

ד"ר אריאל מלאכי, המחלקה לפילוסופיה יהודית, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 5290002
ariel.malachi@biu.ac.il

תולדות החיבור 'כתר שם טוב' לר' שם טוב אבן גאון: פרק בהתקבלות קבלת רמב"ן במאות השלוש עשרה והארבע עשרה

מאת

עודד ישראלי

ר' שם טוב בן אברהם אבן גאון חי בעיר שוריא (Soria) שבצפון קסטיליה בסוף המאה השלוש עשרה ובתחילת המאה הארבע עשרה. חיבורו 'כתר שם טוב' הוא הפירוש הראשון לסודות רמב"ן, דהיינו לקורפוס הפירושים הקבליים שבפירוש התורה לרמב"ן. למרות האיסור החמור שהטיל רמב"ן על כתיבת סודותיו, לא זו בלבד שאבן גאון פירש ב'כתר שם טוב' את הסודות, אלא שהספר היה לאחד הסוכנים החשובים של קבלת רמב"ן במעגלים הולכים ומתרחבים של שוחריה במאות הבאות. מאמר זה עוקב, באמצעות בחינה מקיפה של עדי הנוסח של החיבור ושל תעודות נוספות בסביבתו, אחרי הגורמים להופעתו של חיבור זה, ובוחר את התמורות שחלו בתצורתו, את ההתפתחויות בדרכי העתקתו והעברתו ואת ההקשר ההיסטורי שבו יש להבין את כל אלה. הארת גלגוליו של הפירוש הקדום ביותר לסודות רמב"ן בסוף המאה השלוש עשרה ובמאה הארבע עשרה היא בעלת חשיבות רבה החורגת מעבר לשאלות הביוגרפיות והביבליוגרפיות, ויש בה כדי לתרום להבנת תולדותיה של קבלת רמב"ן בעשרות השנים שלאחר פטירתו.

פרופ' עודד ישראלי, המחלקה למהשבת ישראל ע"ש גולדשטיין-גורן, אוניברסיטת בן גוריון בנגב,
באר שבע

odedi@bgu.ac.il

'לא זכה אליה שום אדם בעודו בזה העולם': ר' חיים מוולוז'ין והמיקום מחדש של החידוש החסידי

מאת

עוזו בלומן

כמה עניינים מרכזיים בספר 'נפש החיים' לר' חיים מוולוז'ין כבר נדונו במחקר: תפיסת האלוהות וסוגיית הצמצום, בפרט בהשוואה לדבריו של ר' שניאור זלמן מלאדי, בעל ה'תניא'; מעמדה וערכה של התורה, בפרט בהשוואה לדבריו של ר' משולם פייבוש הלוי, בעל 'יושר דברי אמת'; היחס שבין הדקדוק המעשי לכוונת הלב ועוד. לצד דיונים אלו נחקרה השאלה העקרונית אם בא ר' חיים לחלוק בספרו על החסידות ולהתפלמס עימה, או אדרבה, לחלץ ולהפנים כמה מחידושיה העקרוניים.

בכל אלו כמעט לא נדונו אזכורים רבים של רעיונות, מבטאים, תורות ואף ווארטים מכתבי החסידות המוקדמים המשובצים בספר. מאמר זה מושתת על שתי הנחות: האחת, שר' חיים אוכר רעיונות חסידיים כדי להתפלמס איתם, וודאי שלא קיבלם כפי שהם, והשנייה, שקבוצת הרעיונות הללו אינה לקוחה רק מכתבי ר' שניאור זלמן אלא בעיקר מחיבורים מוקדמים יותר, מתקופת ראשית החסידות. הנחה אחרונה זו מתבררת כמובהקת לאור עבודת האיסוף והמיון של שמועזיו המקוריות של הבעל שם טוב שנעשתה בשנים האחרונות.

ר' חיים מוולוז'ין לא הציג רק הבדלי דגשים ביחס לרעיונות, למקורות ולמושגים החסידיים, אלא ארגון שלהם ומיקומם מחדש באופן שנוטל מהם את העוקץ ושולל מהם את יישומם החסידי. לעיתים מדובר במיקום מחדש בסדר ההשתלשלות האונטולוגי של העולמות; לעיתים מדובר במיקום מחדש בציר הזמן; לעיתים מדובר במיקום מחדש במבנה הנפש של האדם; ולעיתים קרובות מדובר במיקום מחדש בכל אלו גם יחד. בעיני ר' חיים מוולוז'ין מיקום מחדש אין פירושו הצבה במקום חדש – אלא שחזור מקומם המקורי של אותם רעיונות, מקורות ומושגים; הפניה של הקורא אל המושגים בספרות הקבלה שקדמה לחסידות.

לדרך זו מדובר בספר שהוא מלאכת מחשבת של פרימה ושזירה, פירוק והרכבה מחדש; דרשנות מתודית המכילה רמזיה בוטה ולעיתים אמירה נוקבת על הדרשנות המתחרה או לחלופין אמירה מתונה אך מתחכמת לשם פירוק היריב מנשקו.

ד"ר עוזו בלומן, המחלקה לפילוסופיה יהודית, אוניברסיטת בראיילן, רמת גן 5290002
ozblum@gmail.com

'מעשה נסים': פירושו של שלמה בן יהושע (מימון) ל'דרשות הר"ן'

מאת

גדעון פרוידנטל

'מעשה נסים' הוא פירוש של שלמה בן יהושע מליטא (לימים שלמה מימון, 1753–1800) על חמש הדרשות הראשונות – מתוך שתיים עשרה – 'דרשות הר"ן' לר' נסים בן ראובן גרונדי (1310?–1376). זהו החיבור הראשון ב'חשק שלמה', אוטוגרף של אוסף חיבורים עבריים מוקדמים של בן יהושע, הנושא את התאריך תקל"ח (1778). החיבור מתפרסם לראשונה במאמר זה.

עניין מרכזי ב'דרשות הר"ן' הוא יישוב חוקיות הטבע עם האפשרות לפעולה חופשית של האל ושל האדם. הנמנעות בחוק הטבע שהאל חורג מהן הן שתיים: בריאת העולם והניסים. בן יהושע המשיך והקצין את מגמת הר"ן לנטורליזציה של הניסים ולמעשה שלל את קיומם. לתפיסתו חריגה ממהלך הטבע אפשרית רק באמצעות התערבות אנושית, לאמור: שימוש בטכניקות המיושמות כאן בעולמנו ומכינות אותו לקבלת השפעת העולמות העליונים. 'אתה קראית לדעת איך שכל אלה הם פעולות טבעיים מהכנת המתפעל לא מרצון הפועל כלל וכן תוכל לעמוד ג"כ [גם כן] על טעות עובדי האש והמים או זולתם מעע"ז [מעובדי עבודה זרה]: איך שהם מיחסים פעולות אל הבלתי פועלים וכ"כ [וכמו כן] ... אל הכנות עבודתם ותפילותיהם שאינם מועיל כלל בענין לפי האמת'.

תפיסת הבריאה של בן יהושע מנוגדת לגמרי לזו של קודמו. הר"ן פתח בבריאת יש מאין, בבריאת חומר היולי על ידי האל, ואילו בן יהושע פתח בבריאת העולם מחומר היולי, שאיננו אלא עצמותו של הקב"ה, לאמור: החלל! על סמך שורה של תכונות משותפות (קיום הכרחי, נצחיות, אי-השתנות, תנאי לקיום גופים וכו') ועל סמך הכינוי 'מקום' בפי חז"ל, טען בן יהושע ש'חלק ידוע מהמקום קבל צורת העולם והמקום הוא נושא לצורה הנז' [כרת] ויתר המקום לבת' [לבלתי תכלית] נשאר כמו שהי' [ה] והוא בעצמו מאמר המקובלים שהא"ס [שהאיין-סוף] צמצם עצמו וברא העולם'. פנתיאיזם או פנאנתיאיזם נובעים ישירות מתפיסה זו.

לצורך ביסוס עמדתו בשאלות שונות הפנה בן יהושע לידע זה או אחר שאמור לתמוך בה. הוא הפנה לידע במילים 'כבר נודע' או 'ידוע'. ביטויים אלה מוסבים על תופעות טבע ועל הסברים מסוגים שונים לתופעות כאלה, אך גם על ידע מטפיזי או תורני, אמרות חז"ל, פירושים לפסוקי מקרא ועוד. בן יהושע לא הבחין בין סוגי הידע האלה ולא דירג אותם. אי הבחנה זו אפשרית משום שבן יהושע חי בעולם של טקסטים והתעלם משאלת אמינותו של הידע שהם מבטאים. הידע הנתון והידע שביקש בן יהושע ליצור נמצאים כולם בתחומי הטקסטים והלשון ולא בתחומי המשמעות (המושגים) והאובייקטים.

פרופ' (אמריטוס) גדעון פרוידנטל, המכון להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים, אוניברסיטת תל אביב

freudenthal@tauex.tau.ac.il

TABLE OF CONTENTS

Shira Shmidman	The Dispute between Rami bar Hama and Rava – New Perspectives	395
Ariel Malachi	David Ben Sa'ad Al-Sa'adi and the Intense Polemic Regarding Allegory in Yemen	435
Oded Yisraeli	Keter Shem Tov of R. Shem Yov Ibn Gaon: A Chapter in the History of Nahmanides' Kabbalah in the 13th–14th Centuries	455
Oz Bluman	Rabbi Chaim of Volozhin and the Recontextualization of Hasidic Innovation	481
Gideon Freudenthal	'Ma'asseh Nissim'. Salomon Ben Joshua (Maimon)'s Commentary on <i>The Homilies of Haran</i> (R. Nissim Ben-Reuben Gerundi)	503
	<i>English Abstracts</i>	v

ENGLISH ABSTRACTS

THE DISPUTES BETWEEN RAMI BAR HAMA AND RAVA: NEW PERSPECTIVES

Shira Shmidman

Rami bar Hama was a Babylonian amora active during the third and fourth generations of Babylonian amoraim. Although he only appears 167 times in the Talmud, his perplexing statements and questions have drawn much attention, from his disputes with his colleague Rava, through the discussions of medieval commentators, to modern scholarship. To explain his unconventional positions, modern scholars have suggested that Rami bar Hama's positions resulted from his unique approach to halakhic analysis which relies on reasoning alone to the exclusion of Tannaitic sources and traditions. Accordingly, Rami bar Hama's methodology supposedly led him to gross errors in Halakha, which Rava had to correct time and again. However, this view is based principally on Rava's criticism of Rami bar Hama and the depiction of Rami bar Hama in the Stammaitic layer of the Talmud, while an examination of his actual statements reveals an entirely different picture. I therefore suggest a new approach to understanding the puzzle of Rami bar Hama's ostensibly unconventional positions.

Although Rami bar Hama seems like a maverick with unconventional ideas and Rava appears to be the conventional one, faithful to Tannaitic sources and traditions, quite the opposite is true: Rami bar Hama is the conventional one and Rava is the innovator. Indeed, many of Rami bar Hama's disputes with Rava involve cases in which Rava is initiating a change in the halakhic system. In these cases, Rami bar Hama's position is in line with existing traditions and modes of thought, while Rava rejects these positions and suggests new modes of abstract thinking and proposes new global Talmudic rules. Consequently, the representation of Rami bar Hama as an innovator by the Talmud is agenda-driven, intended to persuade the reader to dismiss the traditions he represents, firmly establishing the innovations of Rava as the accepted norm.

DAVID BEN SA'AD AL-SA'ADI AND THE INTENSE POLEMIC
REGARDING ALLEGORY IN YEMEN

Ariel Malachi

This article seeks to establish the identity of the author of the Defense of the Sages of the City of Sa'dah, written against the Sages of the city of Sana'a, as part of the intense polemic regarding allegory in Yemen. The author of this article reconsiders an important passage in the 'Lamp of Wisdom' by R. Hoter ben Shelomo, which several major scholars have already discussed, in connection to the polemic regarding allegory in Yemen. The main argument is that analysis of this passage reveals that the author of the 'Defense' is probably David Ben Sa'ad Al-Sa'adi, one of the sages of the community of Sa'dah, active in the second half of the fourteenth century (at the latest, in the first half of the fifteenth century). Moreover, it is argued that this David Ben Sa'ad was probably the teacher of Rabbi Amram Alkefa'i (the author of the allegorical commentary to 'Gather, O sages' by Maimonides), who composed a famous treatise on logic, as Rabbi Amram Alkefa'i himself attests. The author also argues that this David Ben Sa'ad might have been the Yemeni poet known as David Ben Gad.

KETER SHEM TOV OF R. SHEM TOV IBN GAON:
A CHAPTER IN THE HISTORY OF NAHMANIDES' KABBALAH
IN THE 13TH–14TH CENTURIES

Oded Yisraeli

Rabbi Shem Tov Ibn Gaon lived in Soria (North Castile) in the late thirteenth and early fourteenth centuries. His work 'Keter Shem Tov' was the first commentary on the 'Secrets of Nahmanides' (who died circa 1270), i.e., to the corpus of Nachmanides' Kabbalistic commentaries on the Torah. Although Nahmanides forbade written transmission of his secrets, not only did Ibn Gaon publish the commentary in writing in 'Keter Shem Tov', but this composition was one of the most important vehicles for disseminating Nahmanides Kabbalah in the following generations. This paper presents a comprehensive examination of manuscripts of '*Keter Shem Tov*' and other related documents and shows why this genre appeared. It also examines the changes that took place in its form, developments in the ways it was copied and transmitted, and the historical context in which all this must be understood. The history of the early stages of this work is of great importance beyond biographical and bibliographical issues, making a significant contribution to our understanding of the reception of Nahmanides' Kabbalah in the decades after his death.

RABBI CHAIM OF VOLOZHIN AND THE
RECONTEXTUALIZATION OF HASIDIC INNOVATION

Oz Bluman

Scholars from many fields have investigated the conception of God and the kabbalistic idea of *tsimsum* (Godly contraction) as expressed in *The Soul of Life* (Nefesh HaChayim) by Rabbi Chaim of Volozhin (1749–1821). They have noted especially the influence of Rabbi Shneur Zalman of Liadi, the author of the *Tanya*. Scholars have also probed Rabbi Chaim's view on the importance of Torah in the life of a Jew, emphasizing the influence of Rabbi Meshullam Feivush Heller, author of *Yosher Divrei Emet*. Among other limited issues, they have inquired into his conception of the relationship between act and intent. In a more general way, scholars have debated whether Rabbi Chaim's work is a polemical rejection of Hasidism or, on the contrary, does he accept and even internalize many of its seminal innovations.

However, scholarship has mainly ignored the presence in *Nefesh HaChayim* of abundant allusions to ideas, idioms, 'teachings' (*'torot'*), or even Hasidic homilies known as 'vorts' taken from the work of the early Hasidic masters. The present article is based on two assumptions, which it demonstrates at length. First it shows that Rabbi Chayim mentions Hasidic ideas in a polemical context, and he certainly does not adopt them wholesale. Additionally, these ideas do not stem mostly from Rabbi Shneur Zalman of Liadi's work, but rather from earlier Hasidic works. This second point finds support in recent work in collecting original statements from the Ba'al Shem Tov.

Rabbi Chayim went beyond emphasizing the points he valued. He recontextualized the ideas and concepts he found in Hasidic literature, blunting their impact, and altering their application. By recontextualizing these ideas, Rabbi Chayim was attempting to restore them to their original context and reveal their original meaning, as it arose from the kabbalistic texts in which they first appeared.

This is a masterwork in unraveling and reweaving – a methodological exegesis that includes both thinly veiled hints and frequent sharp attacks against its competitors. The apparent adoption of a moderate strategy was a clever way of disarming his opponents.

‘MA‘ASSEH NISSIM’. SALOMON BEN-JOSHUA (MAIMON)’S COMMENTARY
ON *THE HOMILIES OF HARAN* (R’ NISSIM BEN-REUBEN GERUNDI).

Gideon Freudenthal

‘Ma‘asseh Nissim’ is Salomon Ben-Joshua’s (later named Salomon Maimon, 1753–1800) commentary on the first five (of twelve) *Homilies* of R’ Nissim Ben-Reuben Gerundi (1310?–1376). It is the first text in *Hesheq Shlomo*, an autograph of early Hebrew works by Ben-Joshua, dated 5538 (1778). The text appended is its first publication.

A major concern of *The Homilies of Haran* is the reconciliation of the laws of nature with the possibility of free action, be it of God or of humans. Creation and miracles are seen as exceptions to natural law. Ben-Joshua further develops and radicalizes Haran’s naturalism, and practically denies miracles. An exception to the normal course of nature is possible only due to human intervention, i.e. the application of techniques which enable objects in our world to receive the influence of supernal worlds.

Ben-Joshua’s conception of creation is diametrically opposed to that of his predecessor. Haran began his *Homilies* with creation ex nihilo, the creation of first matter by God, whereas Ben-Joshua begins with the creation of the world from pre-existing primal matter. This primal matter is the very substance of God himself, viz. space! Based on a number of properties common to God and space (necessary existence, eternity, immutability, being a necessary condition for the existence of bodies etc.), and on the meaning of the name *Makom* (place) given by the rabbis to God, Ben Joshua maintains that ‘a portion of *Makom* (space) received the form of the world, and *Makom* is the subject of this form, and the infinite remainder of *Makom* persists as it was, and this is the meaning of the words of the Kabbalists that the *Einsof* (the infinite) contracted Himself and created the world’. Pantheism or Panentheism immediately follow from this position.

In support of his views on various issues, Ben-Joshua adduces knowledge of different kinds with the words ‘It has already been established’ or ‘it is known’. These expressions refer to natural phenomena or to explanations of such phenomena, as well as to knowledge of metaphysics or religious lore, aphorisms of the rabbis, exegesis of Biblical verses and more. Because Ben-Joshua lived in a world of texts and disregarded their extra-textual meaning, he did not distinguish between these kinds of knowledge, nor did he evaluate their relative credibility.